

Az elején apám fejezetekre tagolta a történetet, a 10. fejezet után nekem kellett ezt folytatnom.

Nem javítottam a helyesírást. A központosítást és az ékezeteket a kiadást végző szerkesztőre hagytam.

Sokat foglalkoztatott az, hogy hol lehetnek azok a szövegváltozatok, amelyeket most nem találtam meg. Talán még a hagyatéék föl nem dolgozott részében vannak, vagy kikerültek a házunkból, talán elvesztek?

Esetleg egyszer előkerülnek. Nem kisebb gondom az, hogy miért nem hagyott hátra, miért nem adott instrukciókat sem apám, sem anyám; és hogy vajon mit szólna Illyés Gyula, ha látná, hogy elfeledett rekeszek mélyéről félig kész kéziratait a nyilvánosság elé tárom? Mégis – úgy gondolom – meg kell mentenem ezt a regényt, amilyenhez hasonló „igazi” regényt Illyés Gyula mást nem írt, hiszen – megítélésem szerint – apám legjobb prózáirói korszakából való.

Mivel a regény középpontjában az időskor hozta jellem-, viselkedés-, elme-, erkölcs-változás áll, bonyodalmát ez mozgatja, egyértelmű volt számomra, hogy a címben az *Ítélet* a végítéletet jelenti, amikor a halállal szembenézve szembe kellene néznünk egész korábbi életünkkel. Jól gondolom-e? Ezt már minden olvasó maga tudja eldönteni.

Legvégül szeretném a köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik segítettek a kézirat nyilvánosságra hozatalában: a férjem és családom egyetértő bátorításukkal, Bod Katalin a feldolgozás, a gépelés és a kézirat javításában nyújtott segítségével és Réz Pál a tanácsaival és gondolataival.

Illyés Gyula*

ÍTÉLET ELŐTT (I)

I. rész

1

Menyőd – Tolna megye, simontornyai járás – a csodák földje volt. Menyődön, a lapon egyszerre csak füstölögni kezdtek az ürgelyukak: kigyulladt a föld! Öntözhatték; a lyukak a barna füst mellé fehér gőzt bocsátottak. A lángok mélyebben jártak, mint az ürgék. Amit sohasem lehetett látni, a bársonyfekete vakondokok a föld felszínén, a meleg hantokon futkároztak és nyiszogtak világtalanságukban.

Valóban így volt. A tüzet ugyan nem az okozta, hogy ott Menyőd alatt égett át a pokol hármass fala, s így ott fog először kicsapni az a világemésztő láng, amelynek érkezését az adventista öregasszonyok már esztendőik óta várták. A tüzet az idézte elő, hogy a szántógépből a paraszat egy szombat este ott a laponban is a barázdavégbe lökték ki, sőt – hogy bizonyosan elfojtsák – még földet is hánytak rá, nem gondolva arra: tőzeges az a föld!

* Illyés Gyula 1902. november 2-án, százöt évvel született.

Ettől az ésszerű magyarázattól a csoda csak káprázatosabb lett a távoli pusztákon. Így már nemcsak úgy félig-meddig kellett hinni, mint az öregasszonyok egyéb regéit, hanem teljességgel, mindazzal, amit az ember hozzágondolt. Kint Döltakolpusztán a kovács fia Menyődöt képzeletében sokáig magas lángok gyűrűjének közepén látta, s e lángok feljebb nyúltak az iskoláskönyv ábrázolta pokol tűznyelveinél. És saját határuk homokját is úgy nézegette: mikor gyullad ki?

A homokbuckák nem gyulladtak ki, ellenben Sanyi apja egy este egy valóságos kőkorszakbeli kőbaltát hozott haza. Sanyi apja, a döltakolpusztai kovács újságolvasó ember volt; tudta, mit vesz ki annak a menyődi aratónak a kezéből, aki azt a szép, zöldes követ fenőkőnek használta. Magával hozta azt az embert is, vacsorára; afféle bandagazdahelyettes volt az a menyődiek közt. A lámpa fényénél az apa tüzetes vizsgálat alá vette a hajdani szerszámot. Összeégetett, hatalmas mutatóját beledugta a balta lyukjába, rávereggett vele a megterített asztalra, és négyezer év távlatából okos tanácsokat küldött egykori kartársának. Ha a lyukat lejjebb fúrják, a balta esése sokkal jobb.

A menyődi ember figyelmesen hallgatta, mintha az üzenetet neki kellett volna továbbadnia. Még fiatalforma, inas ember volt. A pusztán olyan kevés ember fordult meg, hogy még a vándorlók nevét is örökre megjegyezték. Hahótinak hívták. Szívesen elcserelte ezt a pótfenőkövet egy igazira. Kegelemből kaptak aratást.

– Lelnék én ott a putriknál illet talán naponta.

Menyődön ősemberek is éltek.

Menyőd már ötezer évvel ezelőtt megvolt.

Sanyi ezt egy vasárnap délután hallotta, szintén a családi asztalnál, még mindig a kőszerszámról szólva. Ekkor három-négy kovács ült s poharazgatott az asztal körül. Ezek valamelyike mondta ki ezt a meggondolkozató véleményt. Apja mintája után Sanyi minden kovács szavát megrendíthetetlen igazságnak vette.

De olyan igazságnak vette a nyomtatott betűt is. A katekizmus szerint ötezer évvel ezelőtt még édenkert virágzott. Az édenkert is tehát Menyőd táján volt? Lehetett; a csúcs, ahol a falu feküdt, olyan édenkerti kékséggel emelkedett ki ott messze a síkság szélén.

A kardos angyal valahol ott Menyőd körül űzte ki az első emberpárt a paradicsomból. Attól fogva kellett táplálékukat arcuk verejtéke árán megszerezniök, kezükben kőbaltával.

Aztán egyszer csak háztűznézőbe jöttek hozzájuk Menyődről. Csengős kocsin egy idősebb asszony meg egy csaknem kamaszképű legény. Sanyi semmit nem csodálkozott, hogy testvérnénje rögtön beleegyezett, hogy egész életét azzal az idegen legénnyel Menyődön élje le. Mit nem adott volna azért ő is, hogy legalább egyszer elkerüljön Menyődre.

A világ – hidakkal, folyókkal, forgó városokkal teli – Menyőd felé kezdődött. Azon át kellett a vasútra menni, Mocsányba. Kapu volt Menyőd.

A vőlegény szerény volt, de már az első perctől úgy viselkedett, mint aki bizonyos a dolgában. Rá-ránézett az öregasszonyra, s viselkedése mindahányszor ettől lett oly nyugodt és – önteltség nélkül – oly magabiztos. Mint akinek jó kézben a sorsa.

A nagyanyja volt az az öregasszony; hallomásból mindenki ismerte. Kériné volt, a frissen megözvegyült menyődi nagyvendéglősné. Hogy került az ide, még csaknem gyűretlen özvegyi feketéjében?

Ura halála után nem tudta egyedül továbbvezetni a kocsmát. Volt egy fia, de annak nem fűlt a foga a borméréshez. Így került a sor az egyetlen fiú egyetlen fiára, az egy

szem unokára, a legifjabb Kérire. Az hajlandó volt nagyanyjához költözni, mesterséget változtatni, sőt íme még meg is nősülni.

Tudniillik ezek szintén kovácsok voltak, az unoka is, apja is. Ez a Kéri nemzetség Menyődtől ellenkező irányba eső pusztán kovácsoskodott, a még onnan is jó messzire fekvő Sömögyn. Kovács volt különben valamikor az öregasszony férje is, a most megboldogult legidősebb Kéri. Ugyancsak nősülése táján hagyta ott a mesterségét.

Nem arról volt szó, hogy az unoka afféle kisegítőnek menjen a nagyanyjához. Az öregasszony már megérdemelte, hogy pihenőbe vonuljon. Mehetett volna akár fiához-menyéhez ki a pusztára. De mehetett abba a csinos szobába-konyhába, amit a maguk szerezte szülējük préházához rakattak, még együtt a megboldogulttal, épp öregségükre gondolva. Bevezeti a fiatalokat a vendéglősség titkaiba, azután még mindig ráér eldönteni, mire szánja magát.

A Kéri családnak láthatóan ez az öregasszony volt a lelke. Kitetszett már abból, ahogy – szokás ide, szokás oda – háztűznézni is ő kísérte unokáját.

Nem volt titok, ő kereste ki neki a menyasszonyt. A kovácsság vonalán rég tudott erről a házról, ahol most megjelent. Dolgosak, tiszták, rátartiak. A lány két évig bent volt varrni tanulni Mocsányban, abban a kis falusi zárdában. De tavasszal-nyáron azután is csak kint kapált a cselédföldeken, egy sorban a béreslányokkal.

Egy vásárban megmutatták neki a lányt. Az anyjával volt. Az öregasszony rögtön megszólította őket.

– Ilyen feleség kellene az én unokámnak – mondta tréfásan, de szeme komolyan próbálgatta a lány keblét, karját, legvégül a tekintetét.

Bemutatkozott. A lány csak most pirult el. Vele pirult egy kicsit az anyja is. Tudták, mi a menyődi nagyvendéglő.

Alátogatók eleve beígérkeztek egy vasárnap délelőttre. Nem lehetett kétség, lánynézőbe jönnek. Hát még amikor a csengő hallatszani kezdett! Minden cselédcasszony ott állt oldalt az ajtajában, hátratartott kezüket kötényükbe törölgetve.

A vendégek nem tapasztalhattak több előkészületet, mintha véletlenül torpantották volna meg lovaikat a kovácsházat kerítő nyírt orgonasövény előtt. A lány még fiatal volt. A kis kovácsnéról mintha elszállt volna az a vásárokori tisztelet. Őszintén szólva lenézte egy kicsit a falusi asszonyokat, a könnyű beszélőjük miatt; ebből könnyű dolgukra következtetett, s bizony talán a könnyű erkölcsükre. Dacból nem tett egy külön söprűvónást, sem a házban, sem a ház körül. Jártak itt már más lánynézők is.

Az öregasszonymak ez láthatólag rögtön megtetszett. Rajta volt, hogy egy csapásra elfedtesse a két család vagyoni különbözőségét. A kocsiból lelépve szívélyesen megölelte jövődő nászasszonyát.

Nem is volt még olyan öreg. Beillett volna a vőlegény anyjának is. Csak úgy áradt róla a mozoghatnék. Holott valójában csak az a fekete szeme rebbent, ugrált folyvást, mint a veréb a búzarakáson. Ha a sötét színű arcon mosoly fénylett, a szem komolynak, örökdőnek látszott; ha az arc elkomolyodott, a szem látszott mosolygónak, melegen egyetértőnek.

Az illendőség úgy kívánta, hogy ilyen alkalomkor a lány egymaga készítse el az ünnepebet. Akkor persze, ha a látogatást nem fogadja rossz szívvel. Minden mozdulat jelent ilyenkor valamit. Olyan pontos ceremóniája van az ilyen látogatásnak, akár a misének.

Jóformán le sem telepedtek az első – a mindig tiszta – szobában, az a szép, egészséges alakú lány felállt, nyelt egyet.

– A jércékből vágok. Gyere te is.

Ezt az öccsének mondta, Sanyinak, az izgalom egy rövid kaccantásával.

De az történt, hogy erre a szóra – hirtelen elvörösödve – a háztűznéző legény is emelintett egyet magán. Még jobban nekivörösödött, ahogy székére visszaereszkedett; majdnem olyan kaccantást hallatva, mint a lány.

Mintha ezek nem most néztek volna először egymás szemébe.

Mit lehetett leolvasni a kis kovácsné tartózkodó arcáról? Hogy neki is újdonság lánya magaviselete; vagyis hát döntése. Majdnem hogy szemérmesen nézett az öregasszonyra. S ő kezdte a beszélgetést az esetlenül iruló-piruló legénnyel.

Kipanaszkodták magukat, ahogy már szokás. Az öregasszony a két lábát gyalázta. Nagyon hamar eszükbe jut – a lábaknak, hogy életük nagyobb felében vendéglősnét szolgáltak!

S máris döccent le rájuk a magas parasztszékről, mintha erről meg neki jutott volna eszébe valami.

Ment ki sietősen a testvérek után a konyhába. Mintha valóban azért jött volna, hogy megnézzé a tűzhelyet.

Sanyi szerette, bámulta testvérnénjét. Hat év volt köztük a különbség. Volt egy bátyjuk, a lány ikertestvére. Kovácsnak készült az is, apjuk nem maga mellett, hanem a dombóvári vasúti javítóműhelyben inaskodtatta: verje le még őt is a géphez való tudásban, ha majd hazajön! Felszabadulása után is csak ünnepekre jövögetett meg, gomblyukában zománcjelvénnnyel, zsebében színes papírra nyomott sportújsággal.

Így nevelkedtek ők együtt. A kis fiú csöndességéhez jól illett a nagy lány gyerekes céltudatossága, örök tettekészsége. Már süldő lány korában volt külön vasalója, nyújtódeszkája; már akkor méregette szemével a vánkosokat, hogy melyikeket viszi el egykor magával. Minden haszontalan bogarat azonnal megölt. Erélyes volt. Utánafutott a csótánynak, és – kreccs! – máris tisztította a cipője talpát. Nem volt lánypajtása; házuk kint a pusztán még a cselédházaktól is távol esett. Öccse ragaszkodását azzal a bizalommal viszonzta, amelyben lánypajtásait részesítette volna. Naphosszat nem unták el egymást.

Ha a lány főzött, a fiú a tüzet rakta. Állandóan kellett rakni: csutával tüzeltek.

Jó, heves tűz ez. Amikor az öregasszony a konyhába tért, a magas fazékban már lobogott a víz. A lány bele-belemártott lábánál fogva egy csirkét a bugyborékoló vízbe. Kikapta, áttette a másik markába, aztán ujjhegygel csipkedni kezdte a gőzölgő tollat, miután piros keze fejét egy-egy lendítéssel lehűtötte.

Három csirkét kopasztott meg serényen, az égetősségtől hajtva. Az öregasszony némán nézte. Mosolya meg-megdicsérte a fürge jártasságot.

Sanyi érezte, hogy nénje valamiféle vizsgán esik át. Ellenséges pillantást vetett a vénasszony felé guggoltából a tűzhely elől. Később az, váratlanul, ezt kérdezte:

– Tönni tudsz?

Aztán sorjában:

– S dagasztani? Zsírt kisütni? Salátát, süteményt csinálni?

Végül még ezt is megkérdezte:

– Értsz a mérleghez?

Hentesüzlet is volt a kocsmához.

Az öregasszony szerezhetnékjének híre a gyerekekhez is eljutott. De akkor mért mosolyog? Sanyi abban a hitben élt, hogy a zsigoriak mind komorak. Zavarba ejtette ez az asszony.

– Pir-pir – mozgatta némán az ajkát nénje felé.

Piroskának hívták; gúnyneve ragadt rajta becenévnek.

Ám az nyugodtan, segítség nélkül is biztosan felelgetett jövődő nagynapának.

– Igen, igen, igen.

Közben le-leröppintette a keze fejére tapadt nedves tollakat. A csirkéket hideg vízbe dobta, aztán egy hegyes késsel hasukba bökött. Rést vágott a sárga bőrön. Benyúlt a nyíláson, és egy kemény marokfordítással kitépte a belső részeket.

– Mélni is tudok – mondta derült arccal, szinte csak a munkájának. Ügyesen benyiszszantotta a csirkék lábának csontforgóit, majd száraz recscentéssel, ellenkező irányban kettétörte.

Az öregasszony elkapta a fiú bámész pillantását.

– Mert az én koromban a pusztai iskola... Az egyszeregyet se tudtuk! Ha út nem volt, iskola sem volt.

Pusztai volt? Rögtön másképp nézték.

Sanyi egy szuszra azt is el akarta mondani, hogy az iskola ugyan itt is messze van, télen az út itt is sokszor járhatatlan, de nekik ilyenkor az édesanyjuk szokott iskolát tartani, még hozzá itt ebben a konyhában, mialatt megfőz; a konyhaszék az asztal, a zsámoly a pad, és éppen annyit kell írni, számolni, hangosan olvasni, mintha a mester előtt volnának; még énekelnek is... Mivel azonban mindezt egy leheletnyi idő alatt mégsem tudta elmondani, hát meg sem mukkant, hanem csak guggolt, és bámult nagy bambán és boldogan az öregasszonyra, mintha az közben minderről mégis értesült volna, s most ismerné őt szíve mélyéig.

Az megérezte, hogy feloldódtak iránta. Kezét Sanyi fejére tette.

– Téged hogy hívnak?

A Pir-pir mintájára kettejük közt az ő neve Siny-sany volt.

– Sándor – mondta mélyen elpirulva.

Bejött az anyjuk. Sanyi nem figyelt a beszélgetésükre, csak a tüzet rakta. A beszélgetés egyszerre elakadt.

– Kimehetsz – mondták neki.

Nénjére nézett. Piroska nem pillantott vissza rá, tekintete az öregasszonyon csüngött.

A kovácsházból zsinórral húzott salakút vezetett a különálló, távolibb műhelybe. A házigazda épp ezen kalauzolta vendégét.

Egy rendbe tett patika negyedannyira sem kelti a tisztaság érzését, mint egy rendbe tett, egy vasárnapi kitarított kovácsműhely. A hibátlanul felsöpört földpadlaton, a ragyogóra törölt üllő és satupadok között csipkeruhájában egy menyasszony is nyugodtan végigmehetett volna, az embernek ez a gondolata támadt. Údítóen tisztán hatott még a vízzel leöntött szénmaradék szaga is. A falakon nagyság szerint sorakoztak a léctartójukba akasztott kalapácsok, fogók, reszelők.

Volt ez a műhely olyan, mint a sömögyepusztai, ha kisebb volt is.

De a legfiatalabb Kéri – szintén József volt, akár az apja meg a nagyapja – épp csak került benne egyet. Csaknem ráhasalt az egyik satupadra. A vaskeretes ablaknak csupán alsó kockáin lehetett úgy-ahogy kilátni.

Most vette észre a hatalmas galambdúcot.

Ritka szép arcú fiú volt; akár egy szép, barna képű színész. De kiállásra is nagyon kovácsnak való. Az inaskodás nem görbítette meg: vállassá, egyenessé tette, meghizlalta. A két keze egy-egy lapát. Őt perc múlva már a létra tetejéről nézegetett be a nyug-

talanul drum-drumboló, a különféle gatyás, örvös, hamvas és hószínű galambok kis lakosztályaiba. Apró kiáltásokat hallatott. A félköríves, román szabású ajtócskákából valósággal tyúk nagyságú galambok sétáltak ki, királynői méltatlankodással. Sikerült forradalmat szítania abban a levegőbe emelt kis palotában.

„Hát kovács nem nagy veszik el benne”, gondolta a jövődő ipa, maga sem tudta, miért, titkos megelégedéssel. De hát galambász volt ő is. Ott állt a dúc alatt. Mosolyogva szemlélte azt a testes, azt az esetlen, de mégis lelkes legényt ott fenn a levegőben a kiáramló galambok felhőszerű fehér kavargása közepén. Majdnemhogy leesett a létráról.

– Gyerek ez még – mondta este a feleségének. S hogy felesége nem szólt, hozzátette:
– Mít gondolsz, megértik egymást?

– És a mi lányunk?

A kis kovácsné most tűnődött el azon: nem váltott Piroska azzal a gyorsan vörösödő legénnyel tán tíz szót sem. Annál jobban megértették magukat az öregasszonnyal. Beszélni Piroska ahhoz sem beszélt sokat; beszéltette. Az volt különben is a nagy ereje, hogy úgy tudott figyelni, hogy a másik óraszám belefeledkezett a szóba.

Búcsúzásakor az öregasszony fél karral átölelte Piroskát.

– Ha a te erőd volna bennem, három év múlva Szekszárdon lennék vendéglősné, a Koronában – mondta neki, s maga elé állította, hadd gyönyörködjék ismét benne.
– Tudod, mi az?!

S már mondta is; az a lány olyan csillogót pillantott rá.

Így kezdtek egybegyűlni ennek a képtelen és nevetséges történetnek a személyei, amelyen később egy járás szörnnyülködött és derült – aszerint, honnan kapta az értesülést.

2

Nem volt hangos lakodalom: a legidősebb Kéri sítján még egyet sem rogyant a föld. Bár az öregasszonyon nem látszott valami különös gyászolhatnék, a kis kovácsné tapintatos akart lenni. Férje viszont mégiscsak ki akart tenni magáért. Ő is kovács, nászura is kovács, a vőlegény is kovács, ha leköszönőben is – aki kovács közös ismerős volt, azt mind meghívták a lagzira. Így az esküvő jobbadán valami ipartestületi díszgyűlésre emlékeztetett. Sanyi világegyetében nem látott együtt annyi vaspör pötyyözte orrot, annyi megperzselődött bajszot és szemöldököt. A naftalinillatú ünnepi feketék a gombok körül hosszú ráncokat vetettek; kétségbeesetten feszültek az izmos karokon és hátakon. Mintha ezek a nagyrészt már ősz sörényű vagy fényes koponyájú férfiak növésben lévő kamaszok lettek volna.

Az esketés az iskolában volt, a tanteremből nyíló kis kápolnában. A menyődi új pap adta össze a fiatalokat. Kocsin jött ki, de nem maradt ott ebédre. Egy másik úri ember is volt vele. Amíg a gyors esketés lezajlott, az a fürge léptű ember, az a másik, ott sétált az országúton várakozó kocsi mellett. A kocissal beszélgetett, akinek oldalán a bakon két puska csöve meredt az égre; aztán pedig – a pusztai gyereksége ezt bámulta – egy olyan messzilátón, amilyent a vadászok szoktak nyakukban viselni, a távoli szőlőhegyeket fürkészte. Szekszárdig ellátott!

A gyász miatt muzsikások sem voltak. De a pusztai cselédek elméjébe Piroska születése óta fel volt róva, hogy lakodalmán majd milyet esznek, isznak, vigadnak. Nem lévén

a szomszédságban más ház, nekik a kovácsműhelyben főztek. Pörkölt sistergett még a fűjtatós izzítón is. Az ételt a kitakarított dohány szárítóba hordták. A szárító felől egyszerre csak szapora dobogás hallatszott. Megszólalt a citera.

Erre bent is megbeszélték, hogy legalább a menyasszonytáncot eljárájk, csöndeskén, ideje előtt. Bajos volt a meghívottak gavallériáját elutasítani; a pénz sem jött rosszkor. Nem tartott soká, de közben már a többi asszonyon is pördítettek egyet. A végén az egyik kevéssé tájékozott béresgazda az öregasszonyt is fölkererte; meg is forgatta úgy, hogy majdnem nótára kaptak, akik nézték őket.

A kintiek nem tudtak mértéket. Az esküvőre megjött Piroska ikertestvére is. Rögtön, ahogy a dohánypajtaiak hangosodni kezdtek, kiment hozzájuk. Azért vajon, hogy csöndre intse őket? Oly sokáig elmaradt, hogy Sanyit utánaküldték. Nem intett le az senkit. Hajdani lánypajtaival, gyerekpajtaival beszélgetett.

Lali nem volt megilletődve új rokonságától. Nem kapott azon, hogy sógorával öszszemelegedjék. Engedelmesen visszatelepedett a kovácsok közé; nem szólt bele a vitába a poharak sűrűbb ürítgetése után sem. Arcán nem a fiatalabb kartárs elvárható szerénysége volt. Figyelmesen hallgatott, de apjának úgy tetszett, mintha nem szavaikat, hanem – enyhe elnézéssel – őket magukat figyelte volna.

A döltakoli kovács nem volt kérkedő természet. De feleakkora pusztán kovácskodott, jóval kevesebb jövedelmet húzott, mint nászura.

Odaszólt a fiának:

– Hát nálatok nem házilag bélelik újra a réz csapágyakat?

Nem bánta volna, ha kiderül, mit tud az ő fia. Ha az behozza a vitába a mozdonyokat. Addig mind csak szántógépekről, kazánokról, gazdasági gépekről folyt a szó.

– Már egyáltalában nem használunk réz csapágyakat – mondta Lali anélkül, hogy folytatta volna, hát mit is használnak.

Gomblyukában most is zománcjelvényt viselt, s az itt úgy hatott, mintha valami rangjelzés lett volna. De egyszer mégiscsak beleszólt a beszélgetésbe.

Volt itt Menyődről egy Bartus nevű, nagyon is közismert ember, foglalkozásra nézve – no, mi is csak? Nem hívta senki, de senki sem csodálkozott, hogy itt van. Hol nem volt ő ott? „Erre jártában” állított be „véletlenül”. El lehetett hinni; járt az éjt-nap, mint a koslató eb, homályos üzletszerzései után.

A kovácsok asztalához ült – cséplőgép-garnitúrája is volt. Nem mint kovácsnak vagy mint gépésznek volt cséplőgépe, hanem mint egykori lókupecnak. A csereberélt lovakon nyert annyit, hogy istállója egyszerre csak – szinte magától – gépszínné alakult át. Gyors beszédű, izgékony ember volt, az a fajta, aki belekarol abba, akivel beszél.

Arról kezdett értekezni, miért nem boldogulnak a „vidéki” gazdák, iparosok vagy akár a városi munkások. Azért, mert nem teszik rögtön takarékbba, mihelyt egy fölösleges pengőjük van. Vagy nem csinálnak – ami még ennél is jobb – biztosítást öregségükre, baleset ellen...

Tőkét kell gyűjteni.

– A munkások csak ne rakják más bankjába a pengőjük – mondta Lali.

– Hogyhogy máséba? Hát hol van nekik bankjuk, ónekik?

– Majd lesz!

– S addig igyák meg azt a pénzt?

Lali elakadt. Kirítt még a felnőttek közül: a serkedő bajusza ellenére is úgy elpirult, mint egy lány.

Hogy átsegítse a zavarán, az egyik polgár rokon – a parasztokat nevezték itt polgároknak –, Pirczi Ambró bácsi Lali gomblyukára hajolt.

– Most melyik sportban vagy benn?

Olyan futballista volt, hogy más városba is járt játszani.

– Most az antialkoholistákban – mondta mosolyogva Lali, miközben odamutatta jelvényét, majd – még szélesebb mosollyal – fölemelte borospoharát, koccintott szomszédjaival, és ivott.

Azok csak azért nem nevettek ezen, mert Pirczi bácsi ugyanakkor még jobbat mondott. Magázva, tréfás respektussal szólt oda Bartusnak.

– Nekem hozzon életbiztosító kötvényt, Bartus úr, öregség ellen!

Mindenki tudta róla, hogy a disznóölések táján évente megcélozza a guta; már háromszor elvétette.

– Manyi mit csinál? – kérdezte Lali Bartus úrtól olyan hangon, mintha ezzel mégis az övé lehetne az utolsó szó.

– Mint a csuka, most már! De én megadom a kenyerét. Csak dolgoznék!

Manyi itt volt segéd a pusztán. Tizenkilenc őszén „pallóra állították”. De csak most újjévkor küldték el.

Bor volt bőven. Volt a háznál is; de amit a vőlegény szülei hoztak! Ízes nyelvcsettintések, megelégedett bajusztörlések igazolták, hogy valóban az egész környéken a menyődi vessző a legjobb.

Volt a vendégek közt egy derék borszakértő. Egyetlen kortyintásra az nemcsak azt mondta meg, hogy négy-öt borfajta közül melyik való Menyődről, hanem – megmosva elülső fogait a borral, majd orrán át kiengedve az illatot – azt is megmondta, hogy a bor Menyőd melyik határrészében termett: Leányváron, Kétkapun, Barátokhegyén! Ez volt a menyődi kovács. Sanyi ámulva nézte.

Uzsonnára az udvaron terítettek. Sütött édes-kedvesen a nap. Szeptember eleje volt, a szokásos Kisasszonynap körüli lágy idő: két esős éjszaka között szédítő magasra nyílt a kék mennybolt. A szoba füstje után az ember élvezettel szívta a közeli halastavak illatát, az út menti jegenyékét, a pajta gerendái alatt felfűzött dohányét.

A kovácsok, mielőtt újra asztalhoz telepedtek, bejárták a pusztát, le-lemaradva egy percre egymástól. A gépszín előtt Bartus úr hosszan szemlélte az egybehányt rozsdás vasat. A házigazdához fordult:

– Tudja, mi hever itt? Legalább kétszáz pengő. Két fuvar elvihetné.

A borszakértő kovács felnevetett.

– Na nézd a ravasz rókáját! A szemünk előtt környékeznék meg az uradalom leghűségesebb embereit!

Most már teljesen maguk között voltak, mesteremberek, hasonszőrűek, a hideg kacsasült körül. Arcuk olyanformán vöröslött, mint a kacsza fényes bőre. A fiatal párral addig sem igen törődtek, amíg az asztalfőn ült; most már teljesen megfélemedeztek róla.

– Jó lesz neki – mondták a vőlegényről, mikor arra tért a beszéd, hogy mesterséget cserél; olyan hangsúllyal szóltak, mintha azt mondták volna: nem kár érte. Aztán – ahogy nekikapatosodtak – csaknem megvetéssel beszéltek róla, mint valami árulóról. A vőlegény apja puhán bólogatott hozzá.

Nekieresztették a hangot is, a témát is. Az asszonyokra sem vetettek ügyet – oly hibátlanul kiszolgálták azok őket. Végre a kis kovácsné is leülhetett. Odaült persze a vőlegény anyja és nagyanyja mellé. Most már nászasszonyok voltak. Együtt nézték a

férfiakat. Ezek alatt a hallgatag, okos pillantások alatt azok valóban gondoskodásra, felügyeletre, védelemre szoruló gyerekeknek tetszettek. Ott ült az asszonyok közt Piroska is.

– Az urad? – kérdezte tőle az öregasszony, mosolygással próbálva rá a szót; most már ennek is ura van.

– Lefeküdt; hogy aludjon egyet az út előtt.

Sanyi leverten lődörgött a vendégek között. Bátyja nyomába szegődött. Aztán Piroska székének dőlt. Aztán visszament apja mögé. Csak arra elevenült meg, ha Menyődről hallhatott.

Járt már a faluban. De úgy még soha, hogy ott is hált volna, hogy kedvére kószálhatt volna a házak közt. Vendégségben jártak, vagy vásárban. Anyja a kocsikulcsból igyekezett megértetni vele, mi az utca, mire való.

Hát itt hallhatott Menyődről, amiközben lábát váltogatva apja mellett silbakolt. A mesterek jó része a Menyőd környéki falvacskákban élt, Menyődbe jártak vasért, szénért, Menyőd volt nekik a világ szíve. Ott volt az iparos olvasókör kuglival, biliárdal! Ott volt évente az iparosbál! Ha Menyődre fordult a beszéd, egymás szájából tépték ki a szót; oly hatalmasakat hahotáztak, hogy zömök poharukból kilötytvent a bor, ahogy egy-egy remek történet után koccintásra emelték.

Menyődön az előző, az öreg plébánosnak felnőtt gyerekei voltak! Menyődön a jegyzőház udvarán van egy igazi, egy termő fügefa! A menyődi asztalos meg fogja szerkeszteni a magától járó gépet, közösből épp ezzel a bámulatos határismerő kováccsal! A menyődi borbélynak légnyomástól való idegsokkjá van, s mégis folytatja mesterségét; keze rángását ügyesen beosztja a borotva csúsztatásába; a sokkjával rántatja a kést, mint valami okos motorral. De amikor idegent borotvál!... A menyődi erdőben van egy szarvas...

Sanyi fölfelé nézett az új rokonságra, az ismeretlen sógorra. Eddig csak a bátyja ment el a pusztáról, ki az „élet”-be. Eddig őt bámulta. Szülei beszélgetéséből eleget hallott, milyen nehéz, milyen veszedelmes „kikerülni” innen, „felkerülni”! Egy szomszéd pusztai gépész egész életén át takarította a pénzt, hogy faluba költözhesék: boltos lett, mindenét elvesztette. Apja is ábrándozott arról: faluban lesz kovács. Fölfelé az út mindenképpen falun vezetett át. Most Piroska is erre az útra lépett.

Az újdonsült menyecske szeme csak búcsúzásakor állt meg öccse szomorú arcán. Még egyszer karjába szorította.

– Ne félj, Sanyink; elkéretlek.

A fiú nem hitt neki. Nénje olyan vizsla tekintettel nézte az utolsó percben is, mit rakhatna még nemcsak az ígás székérre, hanem a maguk könnyű kocsijára, hogy végül anyja elnevette magát:

– Söprűt csak lelsz ott!

Zokogott, amikor a lovak megindultak vele. De csak az útfordulóból nézett vissza, jóformán csak egy karintésre. Pedig ott már nem sírt. Annak a jó hátú urának magyarázott valamit. Az hajtott, bátran és látható élvezettel.

Az ott maradtak közül a kovács mosolyodott el először. A falusi iparosok, kocsmárosok jegyzővel, orvossal, tanult emberekkel paroláznak, s fiaikból maguk is tanult embert igyekeznek nevelni. Végeredményben örült, hogy az ő lánya is kikerült innen. Ilyesmit gondolhatott a kis kovácsné is; könnyeit már ő is mosolyogva pislogta le pilláiról.

Sanyinak forgott a feje. Mennyi arc, mennyi név, mennyi ember! Valamennyien Menyőd felé kocsiztak el.

A házasság – ez volt a vélemény – sikerült; az asszony nem volt nyelves, a férj nem volt goromba. Az ifjú pár házatájáról mégis borús hírek kezdtek szálldogálni egynéhány hónap elteltével. A vállalkozás nem akart sikerülni; az, amiért maga a házasság létrejött.

Hogyhogy? Az a jó kocsmá? Amelyet férje betegeskedése alatt azért az öregasszony is elvezetett, egymaga, a jövedelem csökkenése nélkül? Az az évtizedek óta jól megszervezett üzlet?

Mégsem vált volna be a fiatalasszony?

Akik új teendői közt látták, nem ezt mondták rá. Fürgé volt és fáradhatatlan. Szoknyája késő este is éppoly szaporán suhogott végig a hosszú folyosón, akár reggel. A folyosó egyik végén volt a konyha, a másikon a söntés, a parasztívó, a „terem”, a hússzék.

Zömök, vastag falú, régi, nagy épület volt a kocsmá. Még abban az időben rakták, jóval a vasút világa előtt, amikor Menyőd mint uradalmi központ, híres útkereszteződés is volt, fő-fő dézsmaleadó hely. De a vasút nem jött fel a hegyre, elmaradtak a dézsma-hordó szekerek is. A kocsmában most már több volt a helyiség, mint amennyi kellett. A ház hajdani beosztása kényelmetlenné vált, de bajosan lehetett volna segíteni rajta. A bolthajtásos folyosó a hosszú ház tengelyében húzódott; arról nyíltak jobbra-balra az egyformán barnára festett ajtók. Idő kellett kitapasztalni, hogy melyik volt a vendégszobáé, melyik a tulajdonosok lakószobájáé, melyik a pincelejáróé vagy a padlásfeljáróé.

Piroska láthatóan hamar kiismerte magát a házban is, a tennivalókban is. A nagyanya tapintatosan segített. Nem azokra az öregasszonyokra fajzott, akik örömük lelik a fiatalok megegzecéroztatásában. Mintha kisgyerekeknek mutatná, szép lassan rakta föl a vendégeknek szánt nikkeltálcára a csészéaljat, arra a csészét, arra a teaszűrőt, arra a citromszeletet; a kanálnak jobb felől volt a helye, a pici tányérkára helyezett három kockacukornak bal felől, a rumoskancsócskának elől. Szinte a kézmozdulatok mondták: nézd, így kell a teát felszolgálni.

Megérezte kezén a fiatalasszony pillantását. Az első naptól fogva Piroska tekintete, mint a jó vizsláé, úgy követte az öregasszony mozdulatait.

A falusi életről Piroska is azt gondolta, amit édesanyja. Az a könnyű élet! Élesztő kell, gyufa, petróleum? Olyan egykettőre át lehet hozatni a boltból, hogy az ember lánya kezdetben úgy érzi: ingyen adják. Posta, patika, suszter: öt perc az is. De első falusi napjaiban mégiscsak el-elfogta a nyugtalanság. Annak a sűrű, nagy életnek bizonyosan az az alapja, hogy faluhelyt az emberek jobban, ügyesebben értik s bírnak a dolgot. Hogy állja meg helyét köztük?

Megállta. De sem figyelőkészségét nem csökkentette, sem azt a nekifeszültségét, hogy megnyerje a versenyt.

Az öregasszony hamarosan észrevette.

Az asszonyokat általában bőbeszédűséggel vádolják. Vannak asszonyok, akikből a szó és gondolat mintha nem a nyelvre kívánkoznék, hanem a kézfejbe, a szapora mozgású bokába. A maradék a tekintetbe. Ezek az asszonyok rendszerint derűsek. Az ember ezekről képzelet, hogy az egész napi munkás sürgés-forgás után este éppoly elevenen és derűsen bújnak át a maguk dunyhája alól a férjük dunyhája alá. A dologtól is csak egészségesebbek lesznek.

Az öregasszony ilyenformán volt kevés beszédű. Ilyenformán derűs, férje halála után is. Sőt; mintha ennek a derűnek csak most kezdett volna utat engedni az arcán. Azelőtt nagyon is belefeledkezett a dologba.

Szótlanágában is rá-rámosolygott Piroskára. Mind kevesebbszer kapott mosolyára mosolyt.

Az öregasszony a rövid álmú öregasszonyok mintájára már hajnalban talpon volt.

– Bújj csak te még vissza! – mondta a hosszú pislogtatásokkal előjövő menyecskének. S feléje kínált egy szövetséges elmosolyodást.

– Áh! – legyintett az, s ment morcosan s dideregve dolga látni.

Az ifjú férj hatalmas kovácsujjai nehezen szoktak rá a kis üvegpoharak rakosgatására. A vendéglőtség csínját-bínját alig ismerte jobban a feleségénél. Annak idején búcsúkor, ünnepekkor be-bejött segíteni ő is szüleiével a távoli pusztáról: kivitt egy üveg sört a kuglizókhoz az udvar végi „szaletli”-be. Gránátos termete sem arra volt való, hogy egy semmi súlyú tálcával vagy egy doboz gyufával szaladjon fürgén és zajtalanul az asztalok körül – maga is így érezte. Szerencsére akadt neki való, hozzá illő munka is.

A húszék értelme az volt, hogy a pusztákon igen olcsón lehetett venni a disznót. Akkor ölték, amikor sertés akadt, feldolgozták, addig árulták, amíg tartott belőle.

A fiatal férj napszámra kocsizott, hordta haza az állatokat. Legtöbbjén még volt mit hizlalni. A konyháról meg ott volt az a rengeteg moslék meg jószágnak való hulladék. A kijavított disznóolokban az ősz vége felé már tíz-tizenkét koca szedte magára az ingyensírt. Mindez Piroska érdeme volt.

Baromfit nevelt, boldogan maga etette őket. Kacsát, libát tömött. Még kedves anyáma is rádörrent – férje nagyanyját hívta így –, ha valamit a vendégek ételmaradékából nem a moslékosvödörbe vetett, hanem a szemetesbe vagy a hamuba.

Vállára épp csak berlinerét dobva, maga a fiatalasszony szaladgált le a kert előtti ólakhoz még a hidegek elérkeztével is. A hatalmas moslékhordó dézsát két fülénél fogva vízszintesen a keble elé feszítette. A fagy csípésétől arca kipirult, s az erőfeszítéstől verejtéket eresztett. A hajnali és esti vad szél ellen úgy védekezett, hogy lélegzetét visszatartotta, s futott.

A fél falu tudta, mit csinál. A disznók messziről megismerték járását, s olyan ricsajjal fogadták, amilyenel a becsicsentett ivóbandák sem üdvözlik a hajnalonta még utolsóul kikunyerált vedelményt. Különös disznók voltak. Néha maguk is berúgtak a végül nekik öntött italmaradéktól, attól a kocsmái mosléktól, amelybe nemegyszer részesek hányadéka is belekerült, s ilyenkor majd szétvetették a hidlást. Valóságos dallamokat tultak el a maguk zenei képessége szerint. De ettől is híztak, s ez volt a fontos.

Takarékos kis asszony volt, az bizonyos.

– Ha kedves anyám se bánja – mondta átsietve a nagy termen, amelyben a kosztosok vacsorája előtt az ilyenkorra már elfáradt öregasszony kötögetett, s lejjebb csavarta a nagy köréző belét; a tűk forgatásához fölösleges volt annyi drága fény. Már igyekezett is tovább. Az öregasszony hosszan nézett utána.

„Friss a sör? Mai ez a zsömle?” Természetesen. Vannak mesterségek, amelyekben elkerülhetetlenek az apró hazugságok. A fiatal lélek ilyen ellen is képes berzenkedni. Az öregasszonynak most merült fel emlékezetébe, hajdanta, a kezdetén ő mennyi ideig félrefordította mindig a fejét, ha ilyen választ kellett adnia. Gondolt rá, apránként érteti meg Piroskával: ez már az élet törvénye. Ameddig lehet, majd ő felel meg az ilyen s ehhez hasonló kérdésekre.

Fölös figyelem volt. Ez a szelíd és szemérmes pusztai lány itt a faluban mindent magától értetődőnek vett. Csak egyszer kellett észlelnie, s szemhunyorítás nélkül csinálta az igazságnak a megtoldását. Az igazságot ilyen helyeken nem csak szóval lehet megtoldani. Megesett, hogy az utolsó pillanatban a levest is meg kellett toldani nyers vízzel,

hirtelen annyi váratlan vendég jött. Máskor meg el kellett venni az igazságból, vagyis a szokásos pörköltporciókból.

Az öregasszony valaha szolgálólány volt. Sosem emlegette, a család sem. Ennek a szép nagy kocsmának a megszerzése úgy kezdődött, hogy valamelyik pusztáról épp ide adták be nem is szolgálónak, hanem az elején biz csak mosogatólánynak. Gazdája, az akkori kocsmáros, meg a gazdaasszonya már megszedték magukat, de még vadul benne voltak a pénzgyűjtésben; Pestre készülődtek, akkor adták ki magukból a pénzszerzés hevének utoljára s javát, hasonlóan a lovakhoz, akik hazatérőben feszülnek neki legjobban a hámnak. A férfi – fényes koponyájú, kezén is vörös szeplős alacsony ember – képes volt még a favágásra felfogadott vándorlók kialkudott napszámjából is a munka végén öt krajcárt letagadni. A parasztgazdák hónapokig jártak a nyakára, amíg az eladott bor árát megkapták, részletekben, utólagos lealkudásokkal. A szuszogó, kövér asszony már megindult a vendég asztala felé, amikor a pohár italt még egyszer szeme elé emelte, s ha az csak egy hajszálnyiival is a vonal fölött volt, nem röstellt visszatérni, s azt a fél kortyot visszalöttyinteni. Tőle az első pofonokat a kis cseléd lány azért kapta, mert nem tanultra meg azonnal, hogy a tányérok a konyhába visszakerült maradékokból új porciókat lehet csinálni. A gazdájától meg azért, mert a poharakban hagyott bort a pohármosó vízbe öntötte. Külön üvegebe kellett gyűjteni. Itt ezt nevezték kocsisbornak.

Különös mondásai voltak annak a vörös szeplős embernek.

– Mit gondolsz – kiabálta ingerültségében –, miből állt egybe ez az asztal?

S behajtott mutatójával keményen megkopogtatta az asztalt, a bormérőpadot; ami épp keze ügyében volt; még a ház falát is.

Azokból a megtakarított korty borokból, falatnyi húsokból állt egybe. Legtöbb baja mégis a napszamosokkal volt. Mindazokkal, akiknek ő volt köteles pénzt adni; valóságos, egyszer már megszerzett, megtapintott pénzt – semmiért, anélkül, hogy valami tapintható holmit kapna érte! Így voltak persze a cselédjeikkel is. Az a pusztai kis Juliska is, aki valamikor az öregasszony volt, csak azért maradt meg náluk évszámra – maradt meg végül ebben a kocsmában –, mert távozásukkor is csupán más erélyeskedésére adták ki a bérét.

Ilyeneket idézgetett fel az öregasszony Piroska gyors térülése-fordulása után nézve, mindjárt az első időkben is, a fiatalok beköltözése után. Sosem esett meg vele ilyesmi. Igaz, olyasmisem, hogy kötögessen, üljön vacsorakészítés órája alatt! Meg-megmosolyogtatták a régi emlékek, még az annak idején igazán keservesek is. Jófejű asszony volt. Ráeszmélt, hogy a bölcsesség mosolyogtatja meg, a belátás. Biz ő maga sem szeretett pénzt kiadni! Biz vélekedtek a szőlőkapások munkájáról a férjével ők maguk is úgy: mit csinálnának azok a kapások az idejükkel, a munkájukkal, ha ők nem hívnák őket? Elhevernék, elcsavarognák, átkoplalnák azt a napot. Már azt megköszönhetnék, hogy enni kapnak.

Egyre több ideje lett az öregasszonynak merengésre, üldögélésre. „Csak nyughasson, kedves anyám, csak nyughasson!”, hallatszott Piroska hangja, néha már-már erélyesen, mihelyt az öregasszony valami nehezebb munkába fogott.

Igazán meg lehetett elégedve a választásával. A fiatalasszony nem csak az udvart tette rendbe. Bevált a konyhában, a söntésben is. Mint afféle tűzhely körül nevelődött lány, szégyennek érezte a csetreszt, a mosogatlan edényt, ahogy arrafelé mondják. Nem maradt egyetlen kétdecis vagy félliteres törletlenül a bormérőn, egyetlen pohár hagyta borkarika a zöld asztalokon! A fiatalasszony keze beszélgetés közben is olyan önkéntelenül nyúlt a cinklap sarkán heverő törlőrongyért, mintha annak a dolog pirosította

kéznek külön szeme lett volna. Ha besütött a nap, közveszély volt a bormérőasztal mögött álló poharas polc szikrázó hadirendjeire és ütegeire nézni.

A rend és tisztaság is félrevezetheti az embert. A szemüdtítő csín láttán, meg az éppoly szemgyönyörködtető fiatal és fáradhatatlan új asszony láttán a vendégek azt hitték, jobban megy ez a kocsmá, mint valaha.

Leesett a hó, megfagyott. Eljött a borvétel, a borszállítás ideje. Az arrafelé való borokat „megtöri” a szekér zötykölése, azokat szánon kell lehozni a hegyekből. A fiatal férj most volt csak elemében. Disznóért indult, de az ülés mögé egy jó formájú hordót is beillesztgetett a szalmába. Százával várták borkóstolásra a pincék.

Ekkor derült ki, az egész házban nem volt egy hordó borra való pénz. Amikor elkezdtek, annyi volt, hogy jóformán meg sem olvasták.

Szerencsére volt könyvön. S volt maguknak is boruk szőlőhegyi pincéjükben; bár azt nyárra volt szokás tartogatni.

Érthetetlen volt. Vendégben nem volt hiány. Ha más nem, egy-egy paraszt mindig álldogált a söntés italospadja előtt, egyik kezében ostorát, másikban három decijét tartva. De elégszer megtelt az ülőszoba is, amelyben a zöldre festett, abrosztalan asztalok köré a csizmások szoktak letelepedni. Pendült szabályosan a hússzék ajtajának karácsonyfacsengetője is.

A bormérőasztalnak volt egy közönséges puha fából készült fiókja. Az volt a pénztár. Ebbe a fiókba hányták a napi jövedelmet, úgy, ahogy jött. Ebből fizették a kiadásokat, úgy, ahogy a szükség kívánta. Az számolta ki, aki épp a fiók közelében volt.

A bevétel sokszor nem is a fiókba csörrent bele, hanem egyenest a feneketlen szoknyazsebbe. Ördög győzte percenként kiválasztani a fiók kulcsát abból a hol itt, hol ott hányódó nagy kulcsfüzérből, amely a lakatosok álkulcsgyűjteményéhez hasonlított.

Míntha abba a fiókba mindig csak annyi pénz gyűlt volna, amennyit ő belerakott – Piroskának ez az érzése támadt. Holott napközben ő volt legkevesebbet a söntésben. A főzés a konyhában tartotta.

De hát nem az ő gondja – gondolta. Ildomtalan is volna részéről a számonkérés.

Majd a Józsi – tette hozzá gondolatban. De aztán meg is állt ennél a gondolatnál. Kezdett már világosulni előtte, miben is számíthat férjére.

S miben nem. A legifjabb Kéri – aki nagyapja halála után olyanformán lépett elő Jóskából Józsivá, ahogy az angol arisztokraták a rang egyik fokáról a másikra – azt szokta meg a szülei házában, hogy a pénz: az az asszonyok ügye. Azon a környéken a matriarchátus valami szelíd formája volt érvényben. Aprópénzhez nyúlni, ettől a férfiak csaknem olyan távol voltak, akár a pelenkamosástól vagy a halottöltöztetéstől. A nőuralomnak azért volt ez szelíd formája, mert voltaképpen a férfiakat szolgálta. Józsi természetesnek vélte azt is, hogy bor- és disznóvásárlásaihoz számolatlanul vegyen magához pénzt akár a fiókból, akár az almáriomból.

A parasztknál a tojás árát az asszonynak illet átvenni a vevőtől. Meglehet, a fiatal Kéri pohár borért járó pénzre is ilyen szemmel nézett. Ők ugyan nem voltak parasztok, de tojást meg baromfit az ő anyja is eleget kihordott a pusztázó tikászok kocsijához.

Csak nem hajlott természete a kiszolgálásra sem. Minden szakmának megvan az iskolája, a testi s lelki egyaránt. A pincérkedés első leckéje, hogy különbséget tegyünk szolgálat és szolgaság között. Ki világosította volna fel erről ezt a Jóska-sorból oly váratlanul kikerült Józsit? A pusztán a szolgálat és szolgaság egy volt. Volt más ok is, de mind ide sarkalt vissza.

A „terem”-be gyűlő ismerős urak kezét nyújtottak neki. A parasztívó vendégeinek nem nyújtottak kezét. Józsi olyasmit érzett, hogy ezek után ő sem nyújthat kezét azoknak – az urakra való tekintettel. Ekkor pedig: hogy szolgáljon ki olyanokat, akikkel ő nem parolázik?

Megörökölte nagyapja dupla puskáját is. A bérlők nemigen vették át a régi igazi urak vadölő szenvedélyét. A gabonatőzsdéken űzték a szerencsét. A vadászat gerjedelme akkoriban csapott át a falu középrétegeibe. Az új vadásztársaságokba a módosabb iparosokat is bevették. Az elhalálozott Kérinek híres jó puskája volt; remekül lőtt.

Az unokát mintegy a puska tartozékaként hívták meg. Tagtársa lett a jegyző, a plébános, az orvos. A körvadászatokra meg szokott jönni a szolgabíró, a hercegi jószágigazgató.

Neki őszintén szólva a puskából csak az kellett, hogy vásárlóútjain maga mellé tehesse a bakra. Olyan pusztákon kocsizott át, ahol inaskodása s rövid segédeskedése alatt is megfordult: az ő uradalmuk bérszántást is vállalt. Olyan érzése volt, mint aki egy szép hegyen állandóan fölfelé halad. Délelőttönként is át-átjártak az urak a községházáról, az iskolából egy pohár sörre, egy kis pörköltre, főleg, ha hivatalos látogatóik érkeztek. Ezeket nem esett nehezebbre kiszolgáltatni. Magának is eresztett egy kis pohárral. Koccintottak vele. Ilyenkor érezte: remekül megy az üzlet.

Sétája végén be-betért hozzá a szép járású pap is, nyomában az orvossal. A pap arca olyan volt, mintha valamikor egy ilyenféle mondat után, hogy „arról pedig nem vitatkozom!”, száját haragosan összezárta volna, s azóta is úgy tartaná. Az orvos jókedvűen mindent szemügyre vett s ha lehetett, kézbe fogott. Jólesett ilyen embereket az ajtóig kísérni s így búcsúztatni: „vizontlátásra!”, amikor az ember nyelve jóformán a dicséretessékre áll.

Az üzlet valóban jól ment, de a kis fenyőfa fiókban csak nem gyűlt össze a kiadás. Ha az egyik hónapban összegyűlt is, a másikban a takarékból kellett pótolni. Piroska végre mégis szólt az urának. Megtalálta a formát. Azt kérdezte tőle, nem költ-e túlságosan sokat, nem gavallérokodik-e fölöslegesen vidéki útjain.

Józsi elhűlt.

– De Piroska! Én?! Mire költhetnék a határban meg ott az ólak körül?

Olyan lett az arca, mint egy méltatlankodó kisgyereké.

Piroska megmondta aggodalmát. Mi történik, ha kifogy a könyvről a pénz?

– Ugyan! Ez a befektetés. Az elején befektetés is van!

Már ilyen kifejezéseket is tudott. Piroskának idegen volt a szó, varázsa épp azért tiszteletre gerjesztette.

Ebben az időben történt, hogy egy hétfői napon egy sereg pusztai béres özönlötte el az ivót. A mocsányi állomásról jöttek, már visszaútban, s Döltakol felé tartottak. Ökrös szekerekkel voltak, már üresen; valami gabonafélét szállítottak, s ördög tudja, hogyan, borralalóhoz jutottak. Nem ez volt az első kocsmá, ahol megálltak a hidegben.

Jókor jöttek. Előző nap mulatság volt. Vödörrel állt az összetöltögetett ital. Abba a paprikás forralt borba, amit kértek, igazán mindegy volt. Itták később rendületlenül az állott, keserű sört is. Még a kocsonyamaradékot is fel lehetett tálalni nekik. Megittak, megettek mindent.

Fizetéskor Piroska végezte az összeadást. Semmit sem számított meg olcsóbban nekik.

Sőt. Ilyesmi is hozzátartozott az igazság megtoldásához.

Azok a szegények bőkezű hiszékenységgel fizettek. Mintha még többet is boldogan fizettek volna. Lármásan cihelődtek.

Ment ki az ivóból az öregasszony is a söntésajtó felé, s közben az öregeknél tapasztalható csöndes dödögéssel ezt mondta:

– Nem bánja ez a fajtáját se.

Piroskát mintha megütötték volna. Először csak a sértést értette meg. Ha nem béreszármarzat is, de hát pusztai fajta volt maga is. Csak azután eszmélt rá ennek a kétlövetű mondatnak a második, az erősebb töltésére.

De hisz együtt hordták be az öregasszonnyal azokat az ételeket és italokat! De hisz maga az öregasszony vezette őt rá erre az útra, mindjárt az első hónapokban!

Próbálta annak venni, aminek hangzott, öreges dödögésnek. De még sohasem hallotta férje nagyanyját magában beszélni, ezt az igazán nem öregasszonyos öregasszonyt.

4

Józi gyakran késő éjszaka tért meg bevásárlókóborlásaiból. Ilyenkor Piroska virrasztott. Fontos volt minden fillér, s a fiókban – egyre bizonyosabban – csak az maradt meg, amit ő tett oda.

– Csak dőljön le kedves anyám nyugodtan; szólok, ha közbe megesnék valami – mondta, s szinte babusgatva küldte napát a kis kamrájába.

Igyekezett elfeledni azt a véletlenül elkapott mondatot. Véletlenül került tán az öregasszony szájára is.

Ritkán esett nagyobb zenebona. Jobbadán a kosztosokat s azok vacsora utáni társaságát kellett virrasztani.

Ha férje megjött, ő akkor sem feketett le. Józi fáradtan, nemegyszer beszeselve érkezett meg; az ember a bort nem úgy veszi, mint a patikaszert, hogy csak otthon ízleli meg. Ment egyenest vetkezni. Ez volt még a kívánatosabb.

Előfordult, hogy azon kipirultan odament az urakhoz, úgy köszönt, hogy azok végigkezeltek vele. Odaült, ha féloldalasan is, az asztalukhoz, s ha azok ittak, hozott ő is magának egy pohárral. A szesz nem jó tulajdonságait vetette felszínre. Arca mézesen felderült, ha valaki azt mondta neki: kedves öcsém. Olvadt róla a törleszkedhetnék. Piroska nem tudta nézni. Odament, megérintette a vállát.

– Hajnalban vágni kell, tudja.

Engedelmesen felkelt, ha nem volt vágás, akkor is. Vezettette magát, mint egy gyermek, a lakószobájukba.

A köréző az urak asztala fölött égett. Nem világította meg jól az egész termet. Piroska ott ült a söntésajtó mellett egy külön kis falilámpa alatt. Itt volt a háziak rendes asztala, meg lehetett ismerni: kézimunka hevert rajta, varródoboz. Egy albumszerű nagy könyv.

Nem unatkozott. Itt végezte el, amit naponta varrnia, foltoznia kellett. Közben fölpillantgatott. A néznivaló még mindig új volt, elszórakoztatta. A köztük lévő félhomály-tengeren át nézte azt a másik világosságszigetet. Az ott ülők legtöbbször vitatkoztak. Csaknem mind fiatal volt, s mind más és más.

Tették persze a szépet is neki, udvariaskodtak. Volt köztük egy, akinek már az ő idejétekör megvolt az a kiváltsága, hogy saját maga szolgálta ki magát. Ha bor kellett

neki, maga ment a söntésbe, s otthonosan leemelte a borkút fedőjét. Ő nem szerette ezt a bizalmasságot, az utóbbi időben meg még gyanúja is támadt, mit mászkál idegen létere ott az italmérő mögött.

Közülük csak kettő iránt volt valami vonzódással. Szemében egyik sem volt már igazán fiatal. S az egyik még csak kosztosuk sem volt.

Ez a pap volt. Amikor Piroska még a pusztáról vágyódott a faluba, a jövő gyönyörei közt ott csábított a templomba járás is. Mindössze kétszer jutott hozzá, s akkor sem a szagos misére. Legtöbb dolguk vasárnap délelőtt volt, épp a mise miatt: a pusztákról mind beáradt a nép, s amennyi a templomba, került belőlük annyi a nagykocsmába is. A két épület egy téren feküdt, szemben egymással. Közben a konyhában is ünnepit kellett főzni. Némiképp megnyugtatta, hogy noha ő nem járhatott el a templomba, a komoly arcú, komoly menésű pap elég gyakori vendég náluk, s egy szép főbőlintással mindig ő kezdi a köszönést. Ez azt sugallta neki, hogy isten sem haragudhat.

A másik az orvos volt. Ez először is azt tudta elosztatni, de szinte az első öt percben, hogy a magaféle pusztai lányt az ilyen emberek csak lenézhetik. Rögtön az elején történt, hogy egyszerre csak felállt a nagyasztaltól, s jött át, telepedett le ő mellé.

– Olyan ebben a külön fényben, mintha egy kis sátorban ülne.

Közvetlen ember volt. Piroska megijedt, hogy beszélgetnie kell. De az orvosból tellett magából is a szó.

Fürkésző, jó tekintetű ember volt. Néha belebámult a levegőbe, elfeledkezett magáról. A legtöbb ember arca ilyenkor bamba lesz, kétségbeesett; mintha a lélek, mint valami ürge, a csend ilyen pillanataiban dugná ki fejét a napvilágra. Az ő arca játékosságot, ártalmatlan ravaszságot tükrözött; mintha csínyen járt volna az esze.

Magáról mindent elmondott. Sokszor olyan volt, mintha csak hangosan gondolkodott volna. Az anyjának már megint elfelejtett írni; nincs papucs; Piroska naponta ilyeneket tudott meg róla. Éjfél előtt ritkán fekszik le, az itteni betegek éjfélig szoktak sürgős segítségre szorulni; ingerlékeny lesz, ha álmából felverik; olvas inkább.

A kocsmában vacsorált, az utóbbi időben egyre ritkábban ment haza a könyveihez. A faluban már tudták, amíg a kocsmá világos, ott találják.

Ángyán is szórakozott azzal, hogy Piroskát szórakoztatta. Szórakoztatta? A fiatalaszony arcán bizonytalan lett a mosoly. Ángyán ebből eszmélt rá, hogy már régóta olyan dolgokról beszél, amelyeket Piroska nem érthet. Ángyán maga is tudta, hogy beszélőkorszakában van. Élete olyan fordulóján volt, amikor érdemesnek hisszük, hogy akár egy őzsutának is elmondjuk gondolatainkat. Nem tudott ugyanis mit kezdeni a gondolataival.

Aztán megesett, hogy tüzetesen kérdezgetni kezdte Piroskát. Kérdései itt az asztalnál is az orvos kérdései voltak, oly aprólékosak és mégis határozottak, hogy elég volt igen-nel vagy nemmel felelni rájuk. Piroska szóra bátorodott. Utólag hökkent meg, mi mindent el tudott mondani már ennek az idegen embernek, akinek a szemében ezek után a közlések után olyan fény csillant meg, mintha beszélőtársával most már valami cinkosságban lett volna.

Elmondta neki a jövedelem körüli rejtelmet. Az orvos, mint mindenre, erre is odaadó buzgalommal figyelt. De részletkérdései váratlan irányba lökték a beszélgetést.

– Miért olyan fontos magának a jövedelem?

– Miért, miért... Hát nem dolgozunk meg érte?

– Nagyon is! De miért dolgozik olyan nagyon?

– Hogy pénzünk legyen!
 – S az mire kell?
 – Hogy gazdagok legyünk!
 – S az mire lesz jó?
 – Mire, istenem... – Piroska nekikezdett, hogy életében először szavakba öntse vágyait. Álmában már nem is Szekszárdon akart vendéglősné lenni, hanem Kaposváron.
 – Akkor boldog lenne? – kérdezte bujkáló mosolyával Ángyán.
 Piroska zavartan elhallgatott. Kaposváron még sohasem járt.
 – Nem sokáig bírjuk ám ezt – mondta az orvos, és Piroska keze után nyúlt az orvosok gépies mozdulatával. A kéz valamivel melegebb volt a szokásosnál, az ütőér szaporábban vert.

Piroska visszahúzta kezét; nem volt szokva ilyen bizalmas mozdulathoz orvos részéről sem. Hogy legyőzze feszélyezettségét és a kínos csendet, ezt mondta:

– Magát nem érdekli, amin a barátai vitatkoznak? Érdekes!

Hanghordozása most közönséges volt. „Mint a cseléd lányok, amikor fölényesek, kisasszonyosak akarnak lenni”, gondolta az orvos egy kis meghatottsággal. Megveregette az asszony kezét, s a félhomályon át visszavezett a világosságának arra a másik szigetére.

A „kaszinó”-ban akkortájt minden este fennen folyt az eszmecsere. A véletlen úgy akarta, hogy történetünkkel egy időben Menyőd életét még egy esemény kezdte forrásítani. Életbevágó esemény, a fiatalabb évjáratú urakat érintette. Véglegesíteni kezdték a leventeoktatókat. Nem egy faluban a leventeoktatást külön állássá szervezték, havi illetményel, pótlékkal, nyugdíjjal!

Menyőd leventeoktató gyerekeit addig Sisitka, a segédtanító gyakorlatoztatta; szombatoként-vasárnapoként kivitte őket a vásártérre, azt ismételtette velük, amit az évzáró ünnepélyek tornamutatványaira már régebben beléjük vert. A gyerekek közül majdnem csak az volt ott, aki akart. A különben erős természetű, erős hangú Sisitka nem tudott fegyelmet tartani. Most derült ki: a szabályzatot sem ismerte, nem telt idejéből, hogy elolvassa. Mellék munkaként végezte ezt is, fizetés nélkül.

Ez így nem lehetett tovább.

A kaszinó ifjabb tagjai közül a segédjegyző Latinkovics havi illetménye nyolcvan pengő volt, Bődör Dezsőé hetven. Csak a hazulról is táplált Pasztobányi Dönci, a bizonytalan közegű malomellenőr „szórta a pénzt”. Raynald Tibornak, a kis Fábjának egy fillér illetménye sem volt. A véglegesített leventeoktatók ellátmányáról viszont legendák kerengtek. A mócsányi leventeoktató – egy állástalan református pap – százötvenet kapott; a gyönki száznyolcvan.

Az állás megszervezését az állam átmenetileg – vagy véglegesen?, még nem lehetett tudni – sok helyt a községekre bízta, ez volt a hír. De állítólag valamivel az állam is hozzájárul a költségekhez.

Jó volt ez, meg rossz is. Ha az állás költségét nagyrészt a község fedezi, akkor remélhető, hogy az állás betöltésénél is a döntő szó a községé lesz. S így remélhető az is, hogy az állás betöltésénél elsősorban a helybelieket veszik számításba. Ez látszott jónak. A bibi viszont az volt, hogy a község szavát a képviselő-testület mondta ki, abban pedig néha a „polgárok” vitték a hangot. Azokhoz pedig a kaszinó ifjú tagjainak kevesebb volt az összekötése, mint akár a pesti minisztériumokhoz. Az esetleg felállítandó állás iránt

ugyanis Menyőd ifjú értelmiségének csaknem minden tagja élénk érdeklődést tanúsított, ahogy a mindinkább nekihevíülő eszmeccseréből az orvos – arcán a szokásos derűs meglepetéssel – észrevette. Legnyugodtabban a vitát még maga a főérdekelt, Sisitka Ferenc, a segédtanító hallgatta. Mintha egyelőre csak azt fogta volna fel: valami munka talán mégis lekerül a válláról. Ősz óta az ő nyakába szakadt az esti tanfolyamok megrendezése is; véletlen volt, ha hetenként egynél többször be tudott ide nézni. Ingyen végezte azt is! A többiek csak fiatalságával menthették tökkelütöttségét. A másra gondoló ember szellemi emelkedettségével bólingatott. Nyilván most is nőszülése mihamaribb kimeszterkedésén füstölgött a szerencsétlen. Huszonkét éves volt, s már esztendőik óta hordta a jegyességi gyűrűt, gügyesége ráadásbizonyítékát! Telt, csecsemőképű ember volt. Azt mondták rá, hogy arcának azt a paskolni való gömbölyűségét még a jó anyatej óta tartja. Mindenki tudta róla, hogy otthoni hideg vacsoráiból néha még a szalonnát is kispórolja. A nőszülés érdekében!

Volt min vitázni, volt mit kicserélni ötlet és föltevés. Kit lehet helybelinek tekinteni az állás szempontjából? Azt is, aki csak egy éve él itt? Ki tarthat igényt arra az állásra? Mi képesítés kell hozzá? Leventeoktatót addig sehol sem neveltek. De mi nevelés vagy képzés is kell ahhoz, hogy az ember egy sereg falusi gyereket megtanítsa a jobbra átra, a szalutálásra, a fegyelemre; egyszóval arra, amit minden paraszt káplár tud. Az urak végül is abban állapodtak meg, hogy az állás mindenekelőtt bizalmi állás, s így megkívánható, sőt elvárható, hogy betöltésénél csak érettségizetteket vegyenek tekintetbe. A vitázók, ahogy már történni szokott, kéretlen tanácsadó testületté alakultak át.

Ángyán éjfélig hallgatta őket. Kimenet még egyszer megérintette Piroska kezét. Piroska összerázkódott. Biz elaludt. A felriadás félöntudatában most mosollyal válaszolt a kézérintésre.

Így teltek a téli esték.

Az orvosnál szinte szokásává vált, hogy távozás előtt tenyerét egy pillanatra ráborítsa a fiatalasszony keze hátára. Ujját néha a verőér fölé csúsztatta. A hőemelkedés elmúlt egy-két napra, de azután ismét jelentkezett.

Piroska szelíd érdeklődéssel tűrte, mintha az a meg-megérintett kéz nem is őhöz tartozott volna. Jólesett neki az érintés, de nem ott a tenyere hátán, hanem valahol a lelke mélyénél mélyebben.

Nem volt panaszkodó természet. De borult rá valami idegenség, amikor észrevette, hogy ebben a házban hiába is panaszkozhatna.

Nem tárhatta ki szívét az egész faluban senkinek. Itt élt a faluban, a falu szívében, s fogalma sem volt, hol él. Ablakaiból csak a zárt piacteret látta. A házból hétszámra nem mozdult el, akkor is csak ide a piacra, vásárolni és át a templomba. Az üzlet rabul tartotta. A téren túl jóformán csak egyszer járt: kint a szőlőben, szüretkor. Kényelmetlen érzés volt: csaknem mindenki megfordult utána. Azt érezte, ahány ablak, abból mind öt lesik.

(Folytatása következik.)